

ОТНОШЕНИЕТО НА ВАСИЛ ДРУМЕВ, ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ, ИЛИЯ БЛЪСКОВ И ИВАН ВАЗОВ КЪМ ФОРМИТЕ НА НАРОДНОТО ВЕСЕЛИЕ

РАДОСЛАВ РАДЕВ

Общото впечатление, което оставя в съзнанието на читателя възрожденската белегистика, е свързано с трагедията на българина и неговото семейство, с опитите му да възвърне нарушената правда като хайдутин и борец за свобода. Но независимо от преобладаването на тези мотиви, писателите не са нарушили диалектиката на народното битие и душевност, в които намират израз и нещастията, и веселията. В бита на българина като следствие от жестоките условия на робството не се натрупват само повтарящи се мъки, унижение и печал. В живота на народа не може да съществува такава еднозначност, иначе той би престанал да функционира като такъв. В неговата жизнена философия винаги се чувства равновесие между радост и печал, между добро и зло. Там, където това равновесие е нарушено в своята нравствена, социално-правдива и природосъобразна същност, народът е намирал сили и чрез обредно-магическо действие, чрез веселие или чрез бунт се е стремил да го възстанови или да промени установения ред. Посочените форми на възстановяване на изгубеното житейско равновесие за патриархалния човек преливат едно в друго. Ето защо Петър Овчаров от романа „Под игото“ на Ив. Вазов възприема въстанието като сватба, а чорбаджи Марко се убеждава, че е време да се разклатят устоите на Османската империя не само чрез словото на апостолите, но и чрез магическото действие на израза „Туркия ке падне“. Народните празници и веселия играят съществена роля при опазване на българщината в епохата на робството. Чрез тях се съхраняват нравствените добродетели и в същото време те са освобождаваща, противопоставяща се на мъките и неволите, сила, т. е. изпълняват функцията на проективното разтоварване¹.

Веселието и празника за патриархалния българин са тясно свързани с неговата обредна система и трудов цикъл. „Може да се каже — уточнява Т. Ив. Живков, — че в празника се осмислят обредът и трудовият процес, преоткрива се смисълът на нещата чрез емоционално-художествена изява на целия колектив.“² Но при народите, които са се намирали продължително време под робство, празникът и веселието имат по-универсална функция. Пресъздавайки ги в изкуството, творците представят чрез тях вечното, устойчивото народно присъствие, противопоставено на чуждото домогване. Така картините на Питър Брьогел — Стария, отразявайки народното веселие, стават израз не толкова и не единствено на фламандския бит и начин на живот, а преди всичко на неговата жизненост, която испанските потисници не са могли да унищожат, на „безстрашното народно веселие, чрез което обикновените хора изразяват своето предизвикателство“³. Сходна функция на празника откриваме и във възрожденската проза и в твор-

¹ Н. Мизов, Празници, обреди, ритуали, С., 1980, 99—100.

² Т. Ив. Живков, Народ и песен, С., 1977, 150—151.

³ Вж.: С. Лвов, Питър Брьогел — Стария, С., 1985.

чеството на Иван Вазов. Ето защо при проследяване празничната култура на българина, отразена от В. Друмев, Л. Каравелов, И. Блъсков и Ив. Вазов, не можем да използваме постановките на М. Бахтин⁴, както това са направили Д. Лихачов и А. Панченко при изследване средновековната култура на Русия в книгата „Смеховой мир Древней Руси“ (М., 1976 г.), в която, макар и убедително да са представени явленията на смеховия свят, има редица спорни моменти⁵. Смисълът за нас не е в разглеждането на веселието като стремеж за преодоляване на религиозни, етични и нравствени ограничения, на преобръщане на всичко, което се смята за „свято, благочестиво и почетно“⁶. Преодоляването и нарушаването на патриархалната норма по време на веселието е относително, тъй като традицията „налага основните принципи за функциониране на фолклорната художествена култура“⁷. Възрожденските писатели и Ив. Вазов са открили другия народен смисъл на празника: от една страна, като съхранена жизненост и нравственост на народа независимо от жестоките условия на робството, и, от друга страна, като противопоставяне християнина роб на мюсюлманина господар. Празникът на единия и другия нямат пресечни точки. Вярно е, че българите са участвували в определените от монархията тържества, свързани с ражданията на султанските деца⁸, но те са нещо външно по отношение на техния вътрешен нравствен живот — те не са вълнения на народната душа, нито израз на единение с империята. И дори когато тревненският летописец поп Йовчо споменава, че се е сътворило „велико веселие и пресветло тържество“ в чест на раждането на Абдул Хамит, накрая предпочита да уточни, че то е протекло в навечерието на деня на св. Иван Рилски, т. е. да представи и вътрешното, българското измерение на времето. Във възрожденската белетристика също не ще открием описание на празниците на монархията, тъкмо защото са встрани от битието на народа.

Редица изследвачи подчертават, че робството е причина у българина да се развие песимизмът, безверието, пасивността към обществени прояви. Безспорно игото нанася редица поражения върху психиката и душевността му, но то никога не го е лишавало от оптимистична жизнена позиция. Това, което на народа е липсвало в делничното, в материалното и е подкопавало нормалните устои на живота му, той го пренася в духовната сфера: в обряда, във веселието, в поетическото творчество. Материалното тържество е оставало за господаря поробител, а за роба единичното спасение е било в духовно-приказното, чрез което той е възстановявал нарушената справедливост в своя делник и бит. „Раята, слабите, тоест ние — пише Зоран Ковачевски, — в приказките винаги побеждаваме. Ако не беше така, отдавна да ни нямаше.“⁹ Българинът е мобилизирал много повече духовни и нравствени сили, за да се съхрани. И ако във френската литература чрез романа на Ф. Рабле „Гаргантюа и Пантагрюел“ откриваме в народното веселие пиришествени и гротескови образи на функциониращата „материално-телесна долница“ (по изразу на М. Бахтин), то в нашата възрожденска белетристика и у Вазов е точно обратното — писателите не се интересуват от материално-телесното, а от нравствено-духовното. За трапезата ще се пише тогава, когато измъченият и нещастен български род празнува своето възстановяване („Нещастна фамилия“), за народния празничен обичай ще се споменава тогава, когато трябва да се разкрие „нравствената топлина“ на българския живот за разлика от варварщината, жестокостта и разврата на поробителя („Неда“, Л. Каравелов). Българинът не е могъл да развие в такава степен и площадните форми на веселието. Дори на Гергьовден, когато се прави обща трапеза, гледат тя да е

⁴ М. Бахтин. Творчеството на Франсоа Рабле и народната култура на средновековието и Ренесанса. С., 1978.

⁵ В: Ю. Лотман, Б. Успенский. Новые аспекты изучения культуры Древней Руси. — Вопросы литературы, 1977, кн. 3. Критическите бележки на посочените автори предизвикват второто издание и допълнено издание на книгата: Д. Лихачов, А. М. Панченко, Н. В. Поньрко. Смех Древней Руси. Л., 1984.

⁶ Д. С. Лихачов, А. М. Панченко, В. В. Поньрко. Смех в Древней Руси. Л., 1984, с. 4.

⁷ Т. Ив. Живков. Цит. съч., с. 70.

⁸ В: Румелийски делници и празници от XVIII век. С., 1978.

⁹ З. Ковачевски. Аристотел од Ресен. Скопие, 1982, с. 162.

закътана от очите на поробителя, защото не са редки случаите на отвлечения на български моми с цел да бъдат потурчени. „Някога обаче — пише Д. Маринов за трапезата — тя се е вършила в някое скрито място близо до селото, дето е имало черковище или манастирище — обичай, който някъде и до днеска е запазен, макар че в селото има черква.“¹⁰

Народът е съзнавал богатствата на своя празничен календар и го е пазел, „тъй както е наредено още от старите времена“. В него са включени около 150 дена, в които са се осъществявали различни обредни действия за плодородие и здраве, извършвали са се жертвоприношения, давали са се богати гощавки, устройвали са се пьстри хора и ръченици. Всичко това е противостояло на мюсюлманската празнична система като българско измерение на живота, което не е могла да прекъсне нито една власт. Затова хаджи поп от „Факийско предание“ на Балчо Нейков, макар и да осъжда някои езически обичаи у сънародниците си, с гордост изрежда на турския миралай, колко празници имат българите. А и селяните от неговата енория, които той обвинява, че празнуват 150 дена и „затова нето единът може да се празнува, както трябва“ му отговарят: „Като мюсюлманите не само петъка не празнуват, ами те като и двата байрама не празнуват, та дали от нас повече работят?“ „Като ми отговарят така — казва попа, — и аз млъквам. . .“¹¹ В тези думи на селяните се чувства не само нравствена сила, но и чувство за превъзходство над еднообразния и лишен от такава богата празничност мюсюлмански календар. Това с огорчение съзнава и турският миралай. Много характерна в това отношение е реакцията на турците от творбата на В. Друмев „Ученик и благодетели“, когато наблюдават непринуденото веселие на селяните: „Само турците, които се намираха в керванът и тоже отиваха в С., вървяха малко напред, като с важност пушеха чибуците си, нарядко погледваха на веселите си спътници, усмихваха се снисходително и казваха: „Българска работа!“ . . . Впрочем и нашите никак не обръщаха внимание на тях. Само понякогаж, като се случеше един или двама от играчите во време на играта да се приближат до тях, само тогава кливаха с глави или махаха с ръка, като че ищеа да им кажат: „Нашата тъй отива!“¹² По този начин победеният, робът, изразява своето превъзходство над представители от господстващата народност, които не могат да проникнат в смисъла на това освободено народно веселие.

От посочените разсъждения и наблюдения върху българския празник и веселие можем да изведем следните техни особености: възприемането им като съхранена нравствена система, „дошла от стари времена“, противопоставяща на мюсюлманската; проява на освобождаващата и възстановяваща сила, която запазва естествения живот на народа. За еснафа Ив. Хаджийски също отбелязва, че е било необходимост „да намира отдушник от напрежението на труда в забавленията и шегите“¹³. И трето празникът и веселието са израз на „запазената човештина и сърдечност в отношенията“ и поради това изразяват не примиренческа, а оптимистична жизнена философия. Ето как обобщава поп М. Кънчев живота в селото: „1864 година прекарахме живо и здраво със сватби, веселби и песни. Понякога — страх и неволи, но и то е за човека дадено. . .“¹⁴

Българинът развива в епохата на робството в по-голяма степен семейните празници, родовото веселие и като такава то е отразено във възрожденската белетристика. В. Друмев отбелязва в статията си „Животописание“, че ние, както всички славяни, обичаме „обществено-домашния живот, събираме се у роднините или у съседите си, но само да си поядем, попием, повеселим и да си поразкажем за някои лични нужди“¹⁵. В това Друмев открива известен недостатък, тъй като в тези събирания всички трябва да се грижат за „духовната си храна“. Тази му критика не се отнася за „онези тихи и приятни веселби, които срещаме и виждаме у нас по селата“, а за градовете, където те

¹⁰ Димитър Маринов. Избрани произведения. Т. 1. С., 1981, с. 612.

¹¹ Балчо Нейков. Факийско предание. Сборки от народния живот. С., 1985, с. 295.

¹² В. Друмев. Съчинения. Т. 1. С., 1967, 225—226.

¹³ Ив. Хаджийски. Съчинения. Т. 2. С., 1974, с. 459.

¹⁴ М. Кънчев. Видраре Видрица. С., 1983, с. 195.

¹⁵ В. Друмев. Цит. съч. Т. 2. с. 225.

развялят нравствеността и характера на българина. Според писателя по-трудния живот под робството е изисквал в по-голяма степен проявлението на веселието. „Както и да е — пише той, — но при всичките укори и нападения върху седянката те пак стават по селата. Само сега нямат онази безпечност и веселост, каквито са имали преди. Преди животът е бил по-тежък и за то, вижда се, щом са намерили случай, гледали са да се повеселят от цяла душа и сърце: предавали са се напълно на веселбата.“¹⁶ Тази мисъл ние откриваме художествено защитена още в повестта „Нешастна фамилия“. Съществено място в композицията на творбата заема главата „Веселба“. Чрез нея се осъществява не само събирането на разпръснатия род, но и възстановяването на неговата функция и памет. Тя отразява способността на героите да надживеят нещастията и да укрепят сетивата си за радостта. В тяхното съзнание е залегнало усещането за непрекъснатото преливане на мъки и неволи с веселие и щастие. „След печал следва радост“ — припомня пословицата Стоян. А когато Величко се подготвя за тържеството, той споделя с брат си съмненията, които го измъчват: „Още вчера дору се веселях, сякаш, че някой ме ръгна с нож в сърцето и ми каза: „Не се весели, защото скоро ще изпиеш чаша, която ще е много горчива.“¹⁷ От това индивидуално съзнание за непрекъснатите превратности в живота В. Друмев достига и до обобщението за колективната народна психика, вгледала в себе си вековната мъка и млада жизнена сила. „Долето той (Петър — б. м., Р. Р.) думаше тези последни думи, заведнъж се раздадох, според българския обичай, най-напред жални гласове на старите баби, които, като седяха една до друга, умилително пееха песни, в които се изобразяваше нашето страдание от яничарите и кърджалиите. . . И тези песни извлякоха сълзи от очите на всички слушатели. . . След като млъкнаха бабите, раздадох се сладкозвучни гласове на младите булки, които пееха юнашки, старобългарски песни. Наконец писнаха гайди, кавали и други свирки; раздадох се радостни провиквания; нагнаха се разни игри, като ръченица, хойца и прочее, които разтърсиха Вълковът дом.“¹⁸ Като че преди да стигне до истинската, освобождаващата сила на веселието, българинът възстановява картината на робската си участ, за да я премахне след това с магическото действие на празника. Жалните гласове на бабите са паметта за нещастията, от които психиката на героите трябва да се освободи.

Това художествено откритие на младия Друмев намира след това продължение в творбите на И. Блъсков — „Злочеста Кръстинка“, Ц. Гинчев — „Ганчо Косерката“ и др. Дим. Маринов също отбелязва тази последователност в развитието на българското веселие — тъжни песни, изчитване на тъгата чрез юнашки песни, чрез винцето и ракийката — пълно „разпасване на пояса“, т. е. цялостно премахване на паметта за мирските неволи и влизане в света на веселието¹⁹.

При В. Друмев празникът има и друга функция — израз е на възстановеното родово единство. В тази връзка е избрано и композиционното място на главата „Веселба“ — след жестоките погроми, които търпят членовете на рода, настъпва момент за съхраняване на жизнеността им чрез веселието, което постепенно обхваща цялото село. Така глава девета „Ужаси“ не започва с предчувствие за трагедията, която ще сполети жителите на Преслав, а точно обратното — с картината на народното празненство. „Това веселие скоро се разпространи по целия Преслав. Момци и моми, съдружени с надутите гайди, отделиха се от общото пиршество (веселие) и по разни места заправиха разни игроводи. Нямаше ни една душа в Преслав, която да не се веселеше: гайди, кавали, свирки и радостни провиквания заглушаваха въздуха. . . “²⁰ Веселието не е стигнало до своя край, когато настъпва преломът в настроението на хората, следствие на страха от предстоящото нападение на кърджалиите. По този начин чрез прехода от радост към мъка се подсилва драматизмът, който съпътства непрекъснато живота на героите от повестта.

¹⁶ Пак там, т. 1, с. 515.

¹⁷ Пак там, т. 2, с. 80.

¹⁸ Пак там, с. 88.

¹⁹ Дим. Маринов. Цит. съч. Т. 2, С., 1984, 593—594.

²⁰ В. Друмев. Цит. съч. Т. 2, с. 89.

В. Друмев е доловил и една друга особеност на веселието — то е възможно в пространствените и временните граници на селището, рода и семейството. Вън от това близко обкръжение героите му изгубват устоите си, чувствуват се несигурни. Писателят презсъздава този момент в „Ученик и благодетели“. Когато селяните, натоварили коли с пшеница, напускат родното си място, игрите и песните им престават. „Керванът продължаваше да върви и колкото повече се отдалечавахме от селото, толкоз по се умаляваше веселието на монте спътници, толкоз по-утихваше техния вик, както утихваха и техните песни и свирни, а да играят те отколе бяха престанали“²¹. Всеки върви „умислен и мълчешком“ със свито от страх сърце и в съзнанието му отново се връщат спомените за нещастията, за убити близки, останали по пътя, който и те са посели. Промяната е пълна, коренно са преобразени героите, които преди това са се отдавали напълно на веселието. Живко Стоянов е развълнуван от тези мигове на волност в селото: „До сега аз не бях виждал такова непринуждено веселие. Сякаш че те, кои се веселяха тъй, никога не са изпитвали нещастие: в противен случай възпоменанието за него, колкото те и да са беззаботни, би ги посетило в жарът на веселието им. А сега на лицата им, в песните им, в игрите им не се виждаше, не се чуваше нищо друго освен веселие и веселие.“²² Но вън от родното си място селяните сякаш преминават от една реалност в друга, която им възвръща скръбните спомени и робския страх. За героите на Друмев от разгледаните произведения са характерни крайните състояния — те са или пределно нещастни, или крайно щастливи и весели, въпреки че веселието е отразено в една глава, а мъките и неволите обхващат целите творби.

Концепцията на В. Друмев за съхранената жизненост на българина чрез освобождаващата сила на народното веселие откриваме и при Каравелов в разказа „Неда“ (1861). Разбира се, авторите по самостоятелен път са стигнали до тази характерна особеност на живота ни под робство. Интересна е композицията на „Неда“. За да разкрие нещастията на българското семейство, писателят използва „разказ от моя баба“, който децата слушат на Бъдни вечер. Така в повествованието се редуват мъки и ужасни натуралистически сцени, разкриващи варварството на поробителя, с весели и празнични мигове край трапезата, с кръшните хора на младите. Вмъкването на народния обичай в композицията на творбата има особен смисъл. Чрез него писателят изтъква съхранената „нравствена топлина“ в домашния живот на българина, запазването на неговите добродетели и жизненост. Л. Каравелов развива действието в две времена: на делибашийските злодейства в селото и времето на празника. И дори когато описва подробно сцените на ужасите, авторът припомня за протичащото време на народния празник. По този начин той пренася читателя от една реалност в друга, за да не се изгуби усещането за устойчивостта на българското съществуване. Във върховния момент, когато пристигат туркините в дома на Лила, за да отведат Неда при агата, авторът припомня за протичащия празник. „Старците, коледарите, пак потропах на вратата и баба прекъсна разговорът си.“ Това съвсем кратко прехвърляне в другата реалност идва точно в момент, когато една от туркините се опитва да защити измъчените българи, тъй като тя се оказва насила потурчена тяхна сънародничка. Така се постига двойна функция на българското: веднъж като пробудено българско съзнание у жената на агата (устойчивост на паметта за народността) и след това като усещане за народния празник (устойчивост на българското битие и нравственост). По този начин не само при изграждане композицията на разказа, но и в самото повествование Каравелов прелива двете времена и подсилва у читателя през 60-те и 70-те години на XIX век революционната мисъл и чувството за непреходността на българското съществуване. В този смисъл трябва да се разбира и „свещенността“ на народните обичаи. По този повод Л. Каравелов отбелязва, че мнозина „от нашите реформатори, попове, калугери и високоучени глупци щат да се позасмеят и щат да рекат, че е голяма глупост да обичаме и да се радваме на глупавите народни обичаи, които нямат нищо разумно.

²¹ В. Друмев. Цит. съч. Т. 1., с. 226.

²² Пак там, с. 226.

Нека се смеят. Ако да не би били тия обреди и тия глупави обичаи, то гърците отдавна ни би погърчили. Свещени са народните обичаи. Тъй е то.²³ Както В. Друмев, така и Л. Каравелов смята, че колкото по-тежки са мъките, непрекъснатите неволи, „кървави съзми и кървав пот“, толкова по-голяма е необходимостта от веселието, от обичаите, които запазват човешкостта и „нравствената топлота“ в рода.

Особена функция има празникът в повестта „Изгубена Станка“ на Ил. Блъсков. Той се свързва с възстановяването на нарушената хармония в семейството след отвлечането на Станка и смъртта на баба Рада. Поради това главата „Нешастни някога, сега щастливи“ се намира в края на творбата, когато разпръснатият род се среща отново и празнува сватбата на Станка и Петър. Веселието заличава, макар и временно, спомена за мъките и нещастията, за да възвърне у българина жизнеността: „Стига веч, продума най-сетне Жельо, държащич в ръка си чешка ракия; да забравим веч миналото и да ся радваме на сегашното; благодарете Бога, задето разпръснати и погубени, той пак ви събра!... жени, булки, принасяйте всичко, що има сготвено, да ядем, да пием и да ся развеселим. Нека да забравим всичко, що са я преминало.“²⁴ Разбира се, семейството на дядо Иван никога няма да заличи спомена за нещастията, които го сполетяват, но чрез акта на веселието то трябва да се освободи от мъките и унинието, от натрупаната печал и страх, за да бъде отново годно да възпроизведе живот чрез женитбата на младите. Ето защо веселието трябва да бъде всеобщо — не само в рода, но и в целия град. „След три дни в Шумен писнаха гайди, засвириха кавали: дигна се екот; свирни и песни се чуваха в долната махала, отдето раздаваха радостни гласове, кои причиняваха едно общо развеселение на града.“²⁵ Блъсков използва и някои елементи на приказката, за да подсили впечатлението от сватбата.

Не така органично, както в „Изгубена Станка“, свързва героите си с веселието писателят в следващата си творба „Злочеста Кръстинка“. Описанието на празника в глава XXVIII „Сбор“ е наистина подробно и изяснява как протича той в селото, но това остава встрани от героите Милчо и Кръстинка. Наистина Милчо играе на хорото, а сестра му подготвя всичко в къщи за сбора, но те не преминават в реалността на празника, не стават негови изразители. Краткотрайна е и радостта на Милчо, който се е хванал на хорото за девойката, която му харесва. Оказва се, че Гана има лош любовник, който може да му напакости. За героите не настъпва пълно освобождение и читателят няма усещането за празничното им настроение. Авторът не описва как Милчо се включва да играе на хорото — това става ясно в разговора между брат и сестрата и затова този момент стои отдалечен, недействащ пряко. Сборът за Милчо и Кръстинка е само „минутно блаженство“ (така е озаглавена и глава XXX), тъй като те не успяват да преминат в света на веселието. Но ако проследим композицията на творбите, ще видим, че главите „Сбор“, „Минутно блаженство“ имат уравнивяваща функция. След непрекъснатите нещастия героите са включени в неизменния български календар на празниците и веселието. Подобна функция има и главата „По тях времена“, където срещата между бесарабските българи и останалите в селото техни роднини се превръща в един общ празник на събудената родова памет, чрез който символично се възстановява нарушеното от времето единство. „Изведнъж из селото се разчу, че дядо Йовчовите роднини, от къда Бесарабия, дошле да го обидят. Мнозина от селяните, кой с бакърче, кой с бъкличка вино надодоха, за да поразпитат нещо и те за свои познайници за своите роднини.“²⁶ Актът на веселието е предизвикан от това, че гостите не са забравили бащиното си място — това прави особено впечатление на селяните и поражда желанието им да ги повеселят. В случая празникът се оказва най-естествената форма за възстановяване на нарушената хармония. Младешите от Бесарабия са позабравили „старите си весели обичаи“ и селяните се опитват да им ги припомнят. Преди да се пристъпи към ръченицата, дядо Йовчо изрича заклинателните думи, чрез

²³ Л. Каравелов. Събрани съчинения. Т. 1. С., 1984, с. 397.

²⁴ Ил. Блъсков. Изгубена Станка. С., 1928, с. 85.

²⁵ Пак там.

²⁶ Ил. Блъсков. Злочеста Кръстинка. Варна, 1883, с. 32.

които се преминава в света на празника. „Е! Ех! Да живеят Християните! Да сме живи синца! Весели бъдете гости! Добре дошли! поразвеселете се заедно с нас дядовата — ний сме тъй; дай Боже и вий да сте тъй.“²⁷ След тези думи започват песните и игрите. Първо, както и в „Нешастна фамилия“ на В. Друмев, гайдарджията с една юнашка песен „поразтъжи сърцата на зрителите си“ и след това вече започва игровото, бодро темпо на ръченицата.

За героите на Блъсков посрещането и изпращането на роднини има особен смисъл и винаги се свързва със сядане край трапезата или с песни и игри. Събирането на членове на един род при изпращане на близки има своето магическо действие, чрез което целостта на рода се пренася във времето, за да не бъде тя нарушена и тези, които отиват далеч, да се върнат живи и здрави. Това е характерно и за героите на Л. Каравелов. В творбата му „На чужд гроб без сълзи плачат“ при изпращането на Танчо Галина роднините се събират, защото е „дошло време да се пояде и да се попие за здравето на пътникът“. Никой от тях не се интересува, че сетният сиромаш Танчо, едва намерил пари за тази гощавка, че гостбата е „готвена с кървави сълзи“ — важно е да се спази традицията, за да се съхрани живота и здравето на гурбетчията. С много топлота е описал Л. Каравелов в „Записки за България и за българите“ изпращането си от Копривщица. В никое друго негово произведение не ще открием така детайлно обрисувани съставките на трапезата, включващи всички видове домашни птици, млинове, тутманици, погачи, вино, ракия и т. н. Неговото изпровождане напомня пирово шествие, в което героите са подредени в определен ред: напред на коне са дядото, бащата, братята, множество роднини и познати, а след тях върви „пехотата“ — майката, бабата, роднини и съседки, които носят „гастрономически наслаждения“. Само един час е достатъчен, за да приключи тази грандиозна битка, след която остават само „голямо множество обглождани кости, парчета хляб и различни други останки“. Подобна сцена ни описва и друг копривщинец — Мих. Маджаров в своите „Спомени“. Това веселие е всъщност магическо запазване от нещастията, но самото то има и скръбен край, тъй като се отделя човек от рода и бабата, майката, сестрите, а накрая и дядото, се обливат в сълзи. Тук границата между веселието и скръбта е неясна. Пировото движение не е съпроводено с шумни песни и игри, то е само външен акт, докато вътрешното състояние на човека е наситено с тъгата и трепета от раздялата.

Трябва също така да подчертаем, че в произведенията си И. Блъсков държи кръга от радости, скърби и неволи, които характеризират живота на един род, да завърши с акта на възпроизвеждането — сватбата. Така е и в „Изгубена Станка“, и в „Злочеста Кръстинка“, макар във втората творба то да е само загатнато. Така се внушава представата за устойчивост на рода. Поради това разгледаните творби на В. Друмев, Л. Каравелов и И. Блъсков, независимо че отразяват в по-голяма степен трагедията на българското семейство и род, че описват натуралистични сцени на злодеяния, извършвани от поробителя, те не звучат песимистично. Това е така не само защото в тях се открива стремешът на българина да отмъщава, да води борба, да устоява своето право. Историческият оптимизъм се поражда и от това, че в народното веселие, празници и обичаи, писателите откриват съхранени нравствените добродетели на българина и, нещо повече, онази жизненост и душевност, която го прави годен да решава проблемите на своето бъдеще. Това преливане на радост и печал, на трагедията и народното веселие, на празника и погрома представлява един от основните принципи на изображение на българския народностен живот във възрожденската белетристика. Само по този начин писателите успяват да уловят многообразието на родния бит. Освобождаващата сила на веселието е била в такава степен необходима, в какъвто степен е тежала върху съзнанието на народа мисълта за дебнещото нещастие, за мъките и ужасите на робството. Разбира се, съобразно условията и задачите, които си поставят, писателите дават предпочитание на трагичните мотиви, но за да се открие жизнеността на българина, се е породила естествената потребност да се разкрият формите на народното и семейното веселие.

²⁷ И. Л. Блъсков, Злочеста Кръстинка, Варна, 1883, с. 34.

Тази диалектика улавя и Иван Вазов, който в своето творчество продължава това откритие на възрожденските писатели. Един от неговите герои — дядо Нистор, който е живял и преди Освобождението, прави съпоставка с живота във възродена България: „Той намираще, че веселбата е изчезнала. Нямаше вече весели хора. Светът е станал угрижен, завзет с работа и все бърза. Дори и децата захвърлиха игралките си и хванаха да мислят като дърти. . . Петимен съм станал да видя пиян човек. . . Преди имаше време и за работа, и за почивка, па и за веселба. Сега политиката не оставя никого да спи и трови кръвта и на стари, и на млади. . . Това ли им е свободата?“²⁸ Разбира се, тези наблюдения на стареца не могат да ни послужат като изводи за живота на българите след Освобождението, но те все пак дават представа в каква степен участието в обществено-политическия живот и изяви в него са довели до разрушаването на някои структури и психиката на патриархалния човек. Сравняването между условията в освободена България с тези под робство са често срещани в литературата ни от края на XIX век — М. Георгиев, Ив. Вазов и др. В полза на миналото е и споменът на една от героините на Никифор Попфилипов: „Светът бе сит и весел. Какви сборове, какви хора ставаха в ония времена. . .“²⁹ Този въпрос като че ли заслужава отделно проучване, за да се открие промяната в психиката на българина и причините в един определен момент да предпочете тревожното си минало пред настоящето.

При изображение на бита на българина от възрожденската епоха Вазов следва концепцията на В. Друмев, Л. Каравелов и И. Блъсков. Дори нещо повече. В романа „Под игото“, в главата „Силистра-йолу“, той се опитва да обясни характера на народното веселие. Според писателя „при другите си лошавини игото има и една привилегия: да прави народите весели. Там, дето арената на политическа и духовна деятелност е затворена с ключ, дето апетитът за бързи забогатявания от нищо не се дразни и широките честолюбия не намират простор да се разиграят, обществото изхарчва силите си в дребни местни и лични сплетни, а разтуха и развлечение търси и намира в мъничките обикновени и лесни блага на живота.“³⁰

Проявите на народното веселие Вазов свързва със затвореността на българина и с невъзможността да участва в държавно-управленчески и обществено-политическия живот. Поради това той се реализира в трудовия цикъл, в обредния и празничния календар, който се превръща в духовен израз на неговите въждания и надежди. „Един народ поробен — пише Вазов, — макар и безнадеждно, никога се не самоубива: той яде, пие и прави деца. Той се весели. Погледнете народната поезия, дето са се отразили тъй ярко народната душа, живот и мироглед. Там покрай черни теглила, дълги синджири, тъмни тъмници и гнояни рани преплитат се тлъсти печени агнета, червени руйни вина, люта ракия, тежки сватби, вити хора, зелени гори и дебели сенки, из които е избликнало цяло море от песни. . .“³¹ Тези разсъждения на Вазов са своеобразно обобщение на търсенията и мислите на възрожденските писатели. Но пътят на художествено претворяване е друг. От една страна, Вазов разкрива гуляите на белочерковчани — богатия обяд, изстудяващите се във воденичната вада вина, песните на циганите, неспиращите издравици. Но разговорите не са свързани с виното, нито с дребни сплетни и интриги, а с големия въпрос на времето — българската свобода. След „турските маками“ на циганите започва нашата марсилеза — „Поискал гордий Никифор“. Като вижда в това проявите на жизненост у българина, чрез която той ще помете „робските ограничения“, М. Цанева уточнява, че „веселият поток на живота лесно смесва нищожното и великото и дори в лекомисления шум на гуляите в Силистра-йолу ясно се откроява историческия патос на времето!“³² Този патос се изразява преди всичко в стремението на Вазов да покаже как постепенно се политизира съзнанието на героите му. В този смисъл той не разкрива само нравствената страна на веселието,

²⁸ Иван Вазов. Събрани съчинения. Т. 7. С., 1976, с. 137.

²⁹ В: Забравени реалисти. С., 1960, с. 76.

³⁰ Иван Вазов. Под игото. С., 1976, с. 78.

³¹ Иван Вазов. Цит. съж., с. 78.

³² М. Цанева. По страниците на романа „Под игото“. С., 1976, с. 90.

както е при възрожденските писатели, но и първите прояви на политическо мислене, на „революционния елемент“. Тези гуляи са една своеобразна игра на свобода, театрално представление, където единствената роля на горещ патриот се изпълнява от всички. Гуляят се превръща в игра на въстание, блестящ завършек на което е „метежното шествие“ по „помръчелите улици на града“, като се пеят бунтовни песни. Във веселието Вазов открива патриотичен, бунтовен заряд, който разпалва свободолюбието на народа. Може би тъкмо поради това сцените, свързани с народния празник, се срещат често в романа „Под игото“, отколкото в комичните произведения „Митрофан и Дормидолски“ и „Чичовци“. В първата повест формите на народното веселие отсъствуват, а в „Чичовци“, макар и по посока на комическото снизяване, се свързват пак с патриотичните претенции на героите. Нравствената стойност на веселието народният поет разкрива при описание на тлаката в Алтъново в романа „Под игото“. Красотата на девойките, невинните и незлобиви шегги, „откритите смехове“, създават патриархалната топлина на празника. При описание на тлаката той следва композиционния принцип на възрожденците: от радост към печал. След безгрижните мигове на младежкото общуване следва епизодът със заптиетата, които пребиват до смърт бащата на Петър Овчаров.

В романа на Вазов се забелязва едно друго явление, което не се среща дотогава в белетристиката ни — приравняване на светци от християнската религия до делничните измерения на бита и веселието. Например по време на гуляя в Силистра-йолу Колчо Слепецът пита каква ще бъде наградата му, загдето не са познали какво вижда:

„ — Останалите чаши, дето ти наляхме.

— Колко са?

— Свети седмочисленици.

— Аз повече уважавам св. Четирийсет мъченици — забележи поп Димчо.³³

Това принавяване на религиозно-духовното и преминаването му в празнично-материалното говори за една по-голяма освободеност на езика по време на веселието и стремеж за пренебрегване на сериозно-делничното. Гуляят позволява да се премине от една реалност в друга, като се забрави временно робството. Той е наситен със спорове за политическата свобода и тези спорове са волни тъкмо защото чудесните съставки на веселието — богатият обяд и хубавото вино, са причина човек да мине в другата реалност. И само един най-незначителен белег, напомнящ с нещо робството, е достатъчен, за да настъпи отрезвяването. Господин Фратю вдига тост за българската свобода и на въпроса на Кандов, какво иска да каже с това, разпаленият патриот отговаря: — „Мисля, че говорих доста ясно, господине: пих за българската свобода. — Тая дума Фратю произнесе ниско, като погледна подозрително циганите.“³⁴ Тяхното присъствие е достатъчно, за да се прояви робската му психика. Това прехвърляне в реалностите по време на веселието не важи за истинските революционери като Бойчо Огнянов — човек, който е заложил главата си за правото дело. То е валидно за тези герои, които възприемат бъдещото въстание все още като една игра, която могат да напуснат при първия удобен случай.

В романа „Под игото“ формите на семейното и народното веселие са отразени в първата част. Те имат не само функцията за успокояване на епическото напрежение и не само представянето на многообразието и многозначността на българския бит. Чрез тях авторът успява да покаже как във всички сфери на народния живот и във всички слоеве на нацията ни проникват патриотичните настроения. В последната си проява — сватбата на един сиромаш крайчанин то се превръща в „безстрашно народно веселие“³⁵, преодолява се напълно вековният страх от поробителя и пияният Безпортев яхва един турчин.

За разлика от възрожденските писатели Вазов използва и един похват, много характерен за него. Както в хумористичните си произведения, така и в романа

³³ Иван Вазов. Цит. съч., с. 83.

³⁴ Пак там, с. 79.

³⁵ Изразът е на С. Л в о в, Питър Брьогел — Стария, С., 1985, с. 141.

„Под игото“, той се опитва да открие един основен смехотворящ образ или, както той го нарича, „смехотворец“. Този герой по време на описваните веселия има особена функция. В „Митрофан и Дормидолски“ „общият смехотворец е дяло Рачо Бейката, без когото Данювото кафене губеше непременно посетителите си“. В романа „Под игото“ тази роля изпълнява Колчо Слепещът — „весел разказвач и смехотворец и затова неизбежен във всички весели събирания“. В главите „Силистра-йолу“ и „На гости у поп Ставри“ около Колчо са организирани шегите и закачките. Този стремеж на Вазов да въведе условна йерархия, в която начело да бъде човек с най-добри смехотворящи качества му дава възможност да характеризира героите си чрез него, но вече в друга светлина — най-често пародийна.

Основен организиращ център на веселието е трапезата. Ето защо е необходимо да се спрем на нейната характеристика като такава³⁶. Според Д. Маринов трапезата е „обредно или тържествено пируване и ядене“³⁷. Празнично весело ястие е по време на сватба, сбор, кръщение, както и при празниците с „обреди и жертвоприношения“, какъвто е например Гергьовден. Разбира се, в случая нашата цел не е да изясняваме как преливат една в друга езическо-обредната и църковно-религиозната трапеза. Ние ще се стремим да открием нейното отражение във възрожденската белетристика и в прозата³⁸ на Иван Вазов, както и нейното значение за разкриване бита и характера на народа.

Д. Маринов отдава изключително значение на трапезата. За Гергьовденската обща трапеза той отбелязва, че има голямо „не само религиозно, но още и битово значение. Това значение може да познае само онзи, който е присъствувал на тая трапеза и е проследил онова историческо влияние, което е упражнявал тоя битови обичай върху нашия народ. Тая обща трапеза, дето душите на всички селяни се сливат в една душа, дето всички, скарани дотогава, трябва непременно да се помират, всичко да си опростят и всички спорове, било с граждански или углавен характер, да бъдат изгладени — по мое мнение е била оная мощна морална сила в ония тежки времена, която е сплотявала всички в едно, вдъхвала е кураж и бодрост, давала е надежда и упование.“³⁹ По този начин са гледали на трапезата и възрожденските писатели, и Иван Вазов. В творбите им невинаги тя се свързва с веселието — нейното значение е по-широко. Според Б. Ничев тя е „една от основните жанрови картини в поетиката на социално-битовия роман. В сцените, които и са посветени, се разкрива възможност да бъде разгърнат целият живот и персоналният състав на патриархалното семейство.“⁴⁰

Съобразно задачите, които си поставят, авторите се насочват към трапезата и разглеждат различни нейни страни. Вазов като добър познавач на народния живот е могъл сам да се ориентира в националноспецифичното, но и възрожденските писатели му помагат в открояването на редица жанрови картини, чрез които най-добре се прониква в бита, психиката и душевното състояние на българина. Вазов е съзнавал съществената роля на трапезата в творчеството на В. Друмев, Л. Каравелов и И. Блъсков. Макар и иронично, той отбелязва в пътеписа си „От Марица до Тунджа“: „Жалко, че Любен, голям специалист в областта на мезелиците, не е знаел за това чудо, а то би го прославил във възторжени дитерамби повече от казанлъшката гюловица. Дълговерменното му отсъствие от България е причина за това невежество, както и за някои други... Инак той би ни казал сешо и за севлиевските волски езици, и за видинския чер хайвер, за карловските пачи, и за свищовските шарани, и за рахманларската пъстърва, и за сопотската армеева чорба — зимно време, — резлива като сарказмът му, отрезвяща като сатирата му.“⁴⁰

В случая нас ни интересува не толкова ироничното отношение на писателя, колкото това, че той, а вероятно и читателите след Освобождението са усещали присъствието в

³⁶ Т. Ив. Живков разглежда три типа народни празненства, „тясно свързани и преплетени помежду си и със системата на народната обредност — празнична трапеза, празнично хоро и народен карнавал“. — В: Народ и песен. С., 1977, 149—150.

³⁷ Д. м. Маринов, Избрани произведения. Т. 1. С., 1981, с. 419.

³⁸ Пак там, с. 611.

³⁹ Б. Ничев, Съвременният български роман. С., 1978, с. 297.

⁴⁰ Ив. Вазов, Събрани съчинения. Т. 12. С., 1977, 231—232.

Каравеловите творби на трапезно-обредното, но като че ли вече са престанали да възприемат неговата естетическа функция. Оттук и иронията на Вазов, който в произведенията си по-пестеливо описва съставките на трапезата, защото неговата цел е повече да характеризира героите си, като ги поставя край трапезната маса, отколкото да представя особеностите на народния обичай. Л. Каравелов, В. Друмев и И. Блъсков са етнографски по-подробни, по-описателни, докато Вазов, верен на художествената правда, търси да открие проявите на своите герои. Народният поет възприема от традицията композиционното място на трапезата. Тя е представена или в началото на творбата, когато се разкриват семейните и родови връзки (Л. Каравелов „Маминото детенце“, „Извънреден родолюбец“, Ив. Вазов — „Под игото“), — или в края на произведението, когато край нея се събират разпръснатите роднини или членове на един род, за да продължи той да функционира като такъв („Нешастна фамилия“ на В. Друмев, „Изгубена Станка“ на И. Блъсков). Вазов в романа „Под игото“ използва картината на семейната трапеза в началото на творбата, с което въвежда читателя в атмосферата на българския живот през Възраждането. След това около трапезата са организирани епическите разреджания на повествованието чрез формите на народното веселие — гуляй, тлака, сватби, гостувания. Така народният поет като творец новатор възприема от литературната традиция разбирането за универсалната функция на трапезата като композиционно-организиращ, нравствено-характеризиращ и народностноспецифичен елемент, който дава най-богата възможност да се проникне в бита на народа. Л. Каравелов отбелязва в разказа „На чужд гроб без сълзи плачат“: „Българинът, както и секи славянин, когато захване някоя работа или когато свърши нещо, то трябва да си похапне и да си попиине: ако се роди нов човек, ако се ожени, някой, ако умре някой, ако се изгради къща, ако някой отива някъде или си дохожда отнякъде, то трябва да се пие и да се яде, трябва да се викат гости и да се гощава и старо, и младо. Славянска натура и повече нищо!“⁴¹ Като имаме предвид тази универсалност на българската трапеза, можем да отбележим няколко най-характерни нейни функции, които възрожденските писатели и Иван Вазов използват в творбите си.

1. Възпитаваща функция — регулиране нравственото поведение на отделните членове на семейството и рода.

При възрожденските писатели тя се изразява преди всичко в стремеж да се възпита у българина любов към народните обичаи. Особено последователен в това отношение е И. Блъсков. За него всяко нареждане край трапезата, всяко веселие трябва да има нравствен смисъл, в противен случай то се оказва отрицание на съхранената структура на народната традиция и води човека до падение. На трапезата не се стига до крайност — оргия, пиянство, лакомия, пълна освободеност на словото и т. н. Винаги се поддържа една естествена атмосфера, мярка на поведение. Времето на трапезното ядене и пиене не е време на преодоляване на нравствените канони в патриархалното общество, а тъкмо тогава за писателите се оказва важно да ги спазят и когато имат сватбено-ритуален и християнско-обреден характер.

Ето как описва сбора в с. Добриня И. Блъсков: „След като се разпусне черква, всеки селянин си кани гости, завожда ги у домът си; тук в чисто измазана къща, послана и обредена добре, сяда старий домовладика, около него се нареждат старите му приятели и, като гудят в средата ново плоскаче с чиста пращишена ракия, захващат да пият за здравето на имани и на ступани и най-последно сключват благословията си с: „честит сбор!“⁴². След това, тихо и сладко се захващат разговори: поприкажат колко знаят за чудесата на Светият на деня, започнат приказки как са прекарвали предишните сборове в младите си години, какви са били тогивашните, и какви сегашните.“⁴² Това тихо протичане на трапезното ядене и пиене за Блъсков е особено важно, тъй като то е белег на добродетелността и „невинността“.

В патриархалното общество в някои случаи се е разрешавало известна волност, като например в Копривница, където гурбетчиите всеки път са се разделяли с близките си,

⁴¹ Л. Каравелов. Събрани съчинения. Т. I. С., 1984, с. 282.

⁴² И. Блъсков. Злочеста Кръстинка. Варна, 1883, 136—137.

потиснати от мисълта, че няма да се видят повече⁴³. Характерът на тези по-свободни гуляи до известна степен можем да усетим в „Българи от старо време“ на Л. Каравелов чрез поведението на дядо Либен. В разказа „Неда“ трапезата е част от идиличната картина на Бъдни вечер, чрез която се възпитават децата в определено отношение към празника, към съставките на трапезата, вояка от които знаково възстановява и подбужда плодородието, здравето, труда.

Иван Вазов, както своите предходници, оглежда характера на героите си край трапезата. За него е достатъчно да спомене, че обядът е богат, че има вино или да изтъкне едно или друго мезе за ракията и виното („На гости у поп Ставри“) и с това приключва описанието. Семейната трапеза в дома на чорбаджи Марко е цяла енциклопедия на възпитателните мерки преди Освобождението, без да ни дава представа за българската кухня и нейното многообразие.

2. Празнична освобождаваща функция на трапезата — забравя и кратко разрушаване временните граници на робството.

Ние вече подчертахме тази особеност на веселието. Пълното отдаване на празника и преминаването в неговата реалност не се свързва обаче с прояви на крайности в човешкото поведение. Искощо подчертаването на невинността, умереността, на нравствеността и спазването на патриархалната норма е характерен белег на възрожденската белетристика при описание на веселието. Това е типично и за Вазовите творби. Преди да презсъдаде подробно гуляя на героите си, авторът разкрива неговото въздействие и прелест: „Една бълбца вино, изпита под прохладната сянка на върбите край шумливата кристална речка, прави да забравиш робството; един гювеч, изпечен с ален патладжани, миризлив магданоз и люти пиперки, изяден на тревата под надвисналите клоне, през които се гледа високото синьо небе, е едно царство, а ако има при него цигулари, то е върхът на земното щастие.“⁴⁴ Вазов прави откритие за същността на гуляя като обратна, обрната структура на робския живот. За делничното битие на българина е характерна неговата затвореност в семейството и рода, пространствените граници са тесни, докато при гуляя, проведен сред красива местност, се постига естетическа наслада и пространствена свобода. В делника българинът се труди непрекъснато, пести, ограничава се в яденето, докато в гуляя е обратното — във веселието забравя грижите, отдава се на удоволствието и изобилието. Робският страх, непрекъснатото очакване на злото и посегателството на поробителя върху дома и семейството, върху честта на българина, в гуляя се стопява. Отричането на делничната реалност е всъщност опит за освобождаване на паметта от скърбите и неволите. В художественото описание Вазов спазва тази структура на гуляя: пространствена свобода дава чудесното кътче Силистра-йолу, където „вечна пролет владее“, обядът е весел и изобилен, циганите теглят лъковите на гъдулките. Отричането на делничната реалност и включването във времето на гуляя като време, различно от това на робството, се извършва със символично заклинание-благословия, което се изпълнява чрез наздравичата, вдигната от Илийчо Любопитния:

„— Наздраве, дружино! Кой що желае, господ да му даде; който нам злото мисли, господ да го очисти! Който нас мрази, по корем да се тъгрази!“

Чашите се гаврътнаха шумно.⁴⁵

Забравата на робството в случая не трябва да се тълкува като бягство от проблемите на делника, напротив, Вазовите герои непрекъснато говорят за тях. Тук става дума за освобождаване на духа от робския страх.

3. Информационна функция на трапезата — съхраняване на родовата памет, човещината и близостта между родственици.

„Сбиранията на род, роднини — подчертава Блъсков — поддържаше тяхната роднинска свръзка, както и техните милости и състрадания един към други.“⁴⁶ Блъсков отдава

⁴³ М. Маджаров. Спомени. С., 1968, с. 139.

⁴⁴ Ив. Вазов. Цит. съч., с. 78.

⁴⁵ Пак там, с. 79.

⁴⁶ И. Блъсков. Спомени. С., 1976, с. 81.

Голямо значение на зимните празници, в които българите имат случай „да се срещнат със своите съседи, сродници и приятели, да се посприкажат, да си споделят както радостите, тъй и скърбите, както сполуките, тъй и несгодите и несполуките“⁴⁷. Това разбиране Блъсков и Друмев прилагат и при художественото пресъздаване на българската действителност. Край трапезата в повестта „Нещастна фамилия“, на скромния „български обяд“ се избистря родовата памет на всеки отделен член — Рада открива сестра си Стоянка, а Влади — Петя, баща открива дъщеря си. След като завършва разпознаването, след като се обменя пълна информация за съдбата на всеки член от рода, т. е. след като се възстанови разрушената цялост, започва веселието, защото то в този случай е символ на родовото единение.

Събирането на роднини край трапезата се използва като композиционен похват и от Ив. Вазов в романа „Под игото“. Но при него то има вече друго значение. От една страна, това му позволява по-добре да представи и характеризира героите си, а, от друга, да разкрие противоречията, които са се породили в рода на чорбаджи Юрдан, вследствие на промените, настъпили в обществото. Вазов няма за цел да представи единството в рода, а неговата поляризация по отношение на политическото мислене и националното съзнание. Това противостоене е пряко — между баща и деца. Кака Гинка не споделя възгледите на чорбаджи Юрдан, а по-късно ще видим, че и синовете му се готвят за въстание. Родът вече престава да функционира като нравствена цялост, защото времето е променило мисленето на отделните негови членове. При тази обстановка (главата „У чорбаджи Юрдан“) събирането край трапезата е само форма на съхранената традиция, а не символ на нравственото единство в рода, както е при В. Друмев и И. Блъсков. По този начин Вазов постига и едно друго противопоставяне — семейството на чорбаджи Марко и на чорбаджи Юрдан. Животът в рода е разкрит в пряка зависимост от решаването на националния проблем. Там, където всички членове на фамилията вземат участие в подготовката на въстанието, единството и нравственият климат се запазват. Тази идея авторът прокарва при описание на атмосферата в дома на чорбаджи Марко.

По-късно Ив. Вазов също пресъздава в творчеството си народни обичаи и празници. В разказа „Бъдни вечер в столицата“ той използва същия композиционен похват, както и Л. Каравелов в „Неда“ — семейството се е събрало на Бъдни вечер и слушат баба Цвета, която припомня мърките на българина в годините на робството. И в двете творби движението на повествованието се свързва с възстановяване паметта на рода, осъществено чрез разказа на старицата. При Каравелов това предизвиква жаждата за мърт у внуците, заради поруганата чест и нещастия, причинени от делибашиите, докато Ив. Вазов има друга цел — да възпита у младото поколение уважение към традицията, да помни миналото, за да цени свободата, която е извоювана с много жертви. Децата казват на майката, че не искат да си спомнят „ония грозни времена на робството“, но тя е на друго мнение: „Нека да го помните, да знаете какво е теглило и треперало! Сегашното време какво е? На всеки дол — печен вол. Рай, според тогава. Па онемяват ли? Не! Всичко забравиха днешните хора: и какво е било, и кой го измени. . . Сега ни човешчина, ни милост. . .“⁴⁸ Както при Л. Каравелов, така и при Ив. Вазов събирането край трапезата на Бъдни вечер има нравствена стойност, изразена и с възстановяването на родовата памет, и със стремежа за запазване добродетелите на младото поколение.

Проследените проявления на народното веселие и празничната трепеза във възрожденската белетристика ни дават възможност не само да изтъкнем художествените прозрения на Л. Каравелов, В. Друмев и И. Блъсков при отразяване на народния живот и бит, а и да осмислим в каква степен Вазов следва и ползува техните открития. Всички те следват единна концепция за ролята на веселието като освобождаваща и съхраняваща сила, чрез която се запазва оптимизмът и жизнеността на българина, помага му

⁴⁷ Пак там, с. 78.

⁴⁸ Ив. Вазов. Събрани съчинения. Т. 9. С., 1976, с. 281.

да устоява добродетелите и нравствеността си в тежките години на робството и в същото време във веселието те откриват „революционен елемент“, способстващ премахването на робските ограничения. Народният празник, претворен в произведенията на посочените писатели, е чужд на крайностите, тъкмо защото чрез него се представя българският характер. Дори в някои случаи участието на героите във веселието тушира, разсейва сатирическия и комическия ефект, който цели да постигне чрез тях писателят. Такъв момент забелязваме в „Българи от старо време“, когато дядо Либен и Хаджи Генчо подготвят сватбата. Участието им в годежа, играта им, когато циганите засвирват на посадник, представя жизнеността на героите, съхранената българщина у тях. И обратното — отдалечаването от истинската същност на народното веселие („Маминото детенце“ на Л. Каравелов) или липсата на такова, както и откъсването от нравствения климат в българския род, засилват сатирическия ефект („Хаджи Ничо“). Социално обособените типове като Хаджи Ничо в стремежа си към забогатяване са изопачили или забравили онова, което е характерно за патриархалния българин.

От форма на единение и израз на колективната родова и народна душа, на вечно въстановащото и действащо родово присъствие, на българската жизненост и оптимизъм, каквото е пресъздаденото веселие при възрожденските писатели и Ив. Вазов, то постепенно загубва тези си особености. Следващите автори го насищат с нови социални и идейни проблеми, разтварят го в нови обществено-икономически условия. То престава да бъде нравственият и животворящ космос за българина поради непрекъснатото разрушаване на традицията и разпръскването на рода. А и самият Вазов през 1901 г. вече се обявява против многото празници, които има българският народ и които при новите условия според него пречат на развитието му. „Няма ли у нас — пише поетът — един властен глас да извика: — Доста празници! Да работим! Ние прахосваме времето си с една разточителност, която би зачудила и бискайските испанци, които се славят за най-празнуващия и най-ленивия християнски народ.“⁴⁹ Явно в освободена България Вазов не открива необходимостта от толкова празници, които са били предимство за българина в епохата на робството. И дори, когато създава произведения, в които отразява следосвобожденската действителност („Нова земя“, „Казаларската царица“ и др.) авторът, макар и да описва бита на българина, не се спира на формите на народното веселие. Но поетът никога не застава срещу семейната и родовата празничност чрез традицията, на която се възпитава човекът и българинът.

⁴⁹ Ив. Вазов, Събрани съчинения. Т. 20, 1979, с. 343.